

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

क्रम संख्या

५५३

काल न०

१४०.४

५५३

खण्ड

अर्पण-पत्रिका.

श्रावकाचार

मृहस्थधर्म

श्रीयुत बागुगौडा भुजगौडा पाटील,

बी. ए. एलएल. बी. वकील सांगली.

संपादक- प्रगति आणि जिनविजय, जैनवीर, दक्षिण-भारत जैन
व जैनधर्म यांच्या संक्षिप्त इतिहास, भगवान महावीरांचे महा-
वीरत्व यांचे लेखक यांनी अनेक जैन व जैनतर पुस्त-
कांच्या आधारे लिहून द. म. जैन सभेस हा ग्रंथ
आदरपूर्वक अर्पण केला आहे.

अक्षयतृतीया-वीर संवत् २४६९.

इ. स. १९४३.

मुद्रकः—

दिवाण बहादूर ए. पी. चौगुले, यांनी
श्रीमहावीर प्रेस,
बेळगाव येथे छापिले.

प्रकाशकः—

बाबगौडा भुजगौडा पाटील,
वकील, सांगली.

अनुक्रमणिका:

आचार्य समंतभद्रांचे जीवन चरित्र.	१-८
प्रस्तावना	१-२४
विचारांत घेतलेल्या पुस्तकांची यादी	१
कृतज्ञता	१

अध्याय १ ला.

श्लोक	विषय	पृष्ठ
१	मंगलाचरण	१-४
२	धर्मोपदेश-प्रतिज्ञा	४-१६
३	धर्माचे लक्षण-सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान व सम्यग्चारित्र्य	१७-१९
४	सम्यग्दर्शनाचे लक्षण-देव अगर आत्मा, शास्त्र, गुरु यांची त्रिमूढता, अष्टमदरहित व अष्टांगसहित श्रद्धा	१९-२३
५-८	खरा आत्म	२३-३८
५	खरा देव अगर आत्म-१८ दोषांनीं रहित, सर्वज्ञ व आगमेशी	२३-२४
६	अठरा दोष	२४-२५
७	खग्य देवाचे वर्णन	२६-३७
८	आत्माचा निष्काम उपदेश	३७-३८
९	खरे शास्त्र-आत्मप्रणीत	३९-४१
१०	खरा गुरु-निराभंगी व अपरिग्रही	४१-४३
११-१८	सम्यग्दर्शनाची आठ अंगे	४३-६३
११	निःशंकितांग	४३-४६
१२	निःकांक्षितांग	४६-४८
१३	निर्विचिकित्सांग	४८-५३
१४	अमूढदृष्टिअंग	५३-५४
१५	उपगूहनांग	५४-५६
१६	स्थितीकरणांग	५६-५८

(२)

श्लोक	विषय	पृष्ठ
१७ वास्तव्यांग		५८-६१
१८ प्रभावनांग		६१-६२
१९-२० आठ अंगांचें पालन करणाऱ्या प्रसिद्ध व्यक्ति		६३-६४
२१ अंगपालनाची आवश्यकता		६४-६५
२२-२४ त्रिमूढता		६५-७७
२२ लोकमूढता		६५-६८
२३ देवमूढता		६८-७२
२४ पाखंडिमूढता		७२-७७
२५-२८ आठ मंद		७८-९२
२९ धर्माचें फल		९२-९५
३० सम्यग्दर्शनीं कुंदेव, कुगुरु व कुवाञ्ज यांना प्रमाण वगैरे करूं नये		९५-१०२
३१-३२ सम्यग्दर्शनाचा श्रेष्ठता		१०२-१०४
३३ निर्मोही गृहस्थ मोहवान सुनीपेक्षां श्रेष्ठ		१०४-१०५
३४ सम्यग्दर्शन उपकारक व मिथ्यादर्शन अपकारक		१०५
३५-४१ सम्यग्दर्शनाचें फल		१०६-११५

अध्याय २ रा.

४२ सम्यग्ज्ञानाचें स्वरूप	११६-१२०
४३ प्रथमानुयांग-चरित्र व पुराण वगैरे	१२०-१२१
४४ करणानुयोग-लोकालोक, षट्काल व चतुर्गति	१२१-१२२
४५ चरणानुयोग-गृहस्थ व मुनिचें चारित्र	१२२
४६ द्रव्यानुयोग-सप्ततत्वं व नवपदार्थ	१२२-१२७

अध्याय ३ रा.

४७ चारित्राचा हेतू	१२९-१३१
४८ गगद्वेष निवृत्तीने चारित्रोत्पत्ति	१२९-१३१

(४)

श्लोक	विषय	पृष्ठ
१२-१६	देशात्रकाशिक, त्याचें क्षेत्र व कालमर्यादा, फल व अतिचार	१९७-२००
१७-१०५	सामायिक-त्याची कालमर्यादा, सामायिकास योग्य स्थान, त्याचा विर्धा व अतिचार वर्गैर	२००-२१५
१०६-११०	प्रोषधोपवास, प्रोषधोपवासाच्यावर्ली कर्तव्याकर्तव्य गोष्टी, व अतिचार *	२१५-२२३
१११-११२	वैयावृत्याचें लक्षण व प्रकार, दान व सेत्रा वर्गेर	२२४-२२६
११३-११६	दानाचें स्वरूप व फल	२२५-२३६
११७	दानाचे ४ भेद:-आहारदान, औषधदान, ज्ञानदान व आश्रयदान	२३६
११८	दानशूरांची नामावली	२३६-२३९
११९-१२०	अर्हत्पूजा व तिचे माहात्म्य	२३९-२४०
१२१	वैयावृत्याचे अतिचार	२४०-२४२

अध्याय ६ वा.

१३०	सल्लेखनेचें फल	२५१-२५४
१३१-१३४	मोक्षाचें स्वरूप	२५५-२६५
१३५	सल्लेखनेचे फल-इंद्रादि पदप्राप्ति.	२६५-२६७

अध्याय ७ वा

१३६-१५०	प्रतिमा	२६७-२९६
१३६	प्रतिमेचें स्वरूप-संख्या	२६७-२६८
१३७	दर्शन प्रतिमा	२६८-२६९
१३८	व्रत ,,	२६९-२७०
१३९	सामायिक ,,	२७०-२७१

(५)

श्लोक	विषय	पृष्ठ
१४०	प्रोषष	२७१
१४१	सचित्त त्याग	२७२-२७३
१४२	रात्रिभुक्ति त्याग	२७३-२७७
१४३	ब्रह्मचर्य	२७७-२८१
१४४	आरम्भ त्याग	२८१-२८२
१४५	परिग्रह त्याग	२८२-२८३
१४६	अनुमतीत्याग	२८३-२८४
१४७	उद्दिष्टत्याग	२८४-२९०
१४८	ज्ञात्याचै स्वरूप	२९०-२९२
१४९	ग्रंथपठन फल	२९२-२९३
१५०	अन्त्यमंगल	२९३-२९६

पगिशिष्टे ४ ते ८ पुस्तकाच्या अखेरीस.

---

(०)

अध्याय २ रा.

शास्त्र-शास्त्राचे प्रकार त्यांचे अस्तित्व कसे	१२३-१२४
ज्ञान न ज्ञानाचे भेद	१२५-१२६
विद्या-अविद्या	१२६-१२७

अध्याय ३ रा.

विश्व-व्यवहार-धर्म इत्यादि	१२९
अहिंसा परमोधर्मः	१३० ते १३६-१३७
धर्म बदलणारा व न बदलणारा!	१३८
अणुव्रतें पांच कीं सहा ?	१४२
यमपाल चांडाळ कथा	१६४-१६५-१६६
आठ मूलगुण चर्चा	१६८ ते १७१

अध्याय ४ था.

गुलामगिरीची पद्धत इत्यादि.	१७९
व्यापाराला त्याज्य जिज्ञास	१८३-१८४
व्रत ह्मणजे काय ?	१९१-१९२

अध्याय ५ वा.

सामायिकाचे भेद-आसने	२०१
सामायिकाचा-दुसरा अर्थ	२०२-२०३
सामायिकाबद्दल विशेष विचार	२११-२१५
उपवास-अनुपवास इत्यादि	२१६
उपवास-दिनीचें कर्तव्य	२१९-२२४
तिथि-अतिथी-शब्दांचे अर्थ	२२५
दान-विचार	२२६-२३५/२३७-२३९

अध्याय ६ वा.

सल्लेखना-मृत्युमहोत्सव-आत्महत्या नवे इत्यादि २४२-२४३-२५१-२५२-
-२५३-२६५-२६७

अरहंत व सिद्धादि कोण ?	२४९-२५०
भावकाचाराचा सार	२५४
वैदिकधर्म-मोक्षमार्ग	२५५-२५८
सिद्धजीव	२६०
ब्रह्मविद्या-परमेष्ठिपद	२६१-२६२
आत्मा-परमात्मा इत्यादि	२६२-२६४

अध्याय ७ वा.

सम्यग्दर्शनाचे २५ दोष	२६९
रात्रिभुक्तित्याग	२७३-२७६
ब्रह्मचर्य प्रतिमा	२७७-२७८
चार आश्रम विचार	२७९-२८०
अकरा प्रतिमा पालन-फळ	२८५-२८६
पांच समिति	२८६-२८८
खरा ब्रह्मचारी कोण ?	२८८-२९०
उपनिषद् काळची शंका	२९१-२९२
स्त्रीसमाज विषयक विचार	२९४-२९६

संस्कृत भाषेवरील प्रभुत्वाने तात्कालीन भारतीय साहित्यकार, कवि व तत्त्ववेत्त्यावर चिरस्मरणीय छाप टाकिली; आणि दक्षिण भारतांत संस्कृत भाषेला उच्च कोटीत बसविण्याचा प्रथम मान त्यांनी मिळविला. त्यांच्या उच्च अर्णांतील संस्कृत रचनाकृतीने साहित्यक्षेत्रांत युगांतर घडवून आणिले. (See 'History of Canarese literature' and 'कर्णाटककविचरित्') या दृष्टीने संस्कृत साहित्याच्या भारतीय इतिहासांत समंतभद्र स्वामींचे नांव अमर राहिले. यासंबंधी मान्यवर रामस्वामी आय्यंगार एम्. ए. आपल्या 'Studies in S. Indian Jainism' यामधून प्रगट करितात की, "Samantbhadra's appearance in South India marks an epoch not only in the annals of Digambar Tradition but also in the history of Sanskrit literature. अर्थात दक्षिणभारतांत समन्तभद्राचा उदय दिगंबर सांप्रदायाच्या इतिहासांतच फक्त नव्हे परंतु संस्कृत साहित्याच्या इतिहासांतही एक खास युगाला अंकित करित आहे. या मान्यतेस पुष्टी देऊन मि. S. R. Sharma M. A. आपल्या "Jainism and Karnataka Culture" p. 72 मधून प्रगट करित आहेत की, "The advent of this great writer in Karnataka is rightly considered to mark an epoch, not only in Digambar History, but in the whole range of Sanskrit Literature."

स्वामीजींचे प्रभावित वादित्व, अस्वलित वक्तव्य व तेजस्वी व्यक्तिमत्त्वाची तात्कालीन बुद्ध-बौद्ध-विद्वानावर इतकी अटल छाप बसली की, प्रस्तुत पावलेल्या नैराश्रमवादी, क्षणिकवादी व शून्यवादी बुद्धधर्माच्या प्रसाराला एक मोठा आळाच बसला; आणि लोककल्याणार्थ आत्म्याचे अस्तित्व, ज्ञानदर्शनादि अनंत शक्तित्व प्रमाणित करणाऱ्या जिनशासित स्याद्वाद सिद्धांताची महति, सत्यत्व व उदारत्व पटवून देऊन जैनधर्माला विश्वव्यापक बनविण्याचे लोकोत्तर कार्य करण्यास त्यांनी आपले दीर्घायुष्य व थोर व्यक्तिमत्त्व पणाला लाविले. झणूनच त्यांच्या थोर विभूतीमत्त्वाचे सूचक झणून त्यांचा 'भारतभूषण' या उपयुक्त विशेषणाने आचार्यप्रवर शुभचंद्रांनी सादर गौरव केला. (समंतभद्रां भद्रार्थो भातु भारतभूषण । पांडवपुराण) साहित्यक-रचनाकृतीला लागणाऱ्या सर्व गुणांनी ते विभूषित होते. त्यांचे गमकत्व,

प्रस्तावना.

भावक-भाविकांच्या आचारासंबंधी निरनिराळ्या आचार्यांनी लिहिलेल्या ग्रंथांत श्रीसमंतभद्राचार्यांच्या रत्नकरंड भावकाचाराचें वैशिष्ट्य और आहे. मंगल व अंतिम प्रार्थनेसह केवळ १५० श्लोकांत भावकांच्या आचारांचा संग्रह करून जैनधर्मीयांना आचार्यांनी चिरकाल ऋणि करून ठेविलें आहे. आज सुमारे १८०० वर्षे या चिमुकल्या पण दैदिप्यमान रत्नत्रयाच्या करंडाला जैनसमाजानें शिरोधार्य केलें असून प्रामाण्य ग्रंथ म्हणून अजरामर होऊन राहिला आहे. कवि कांचन यांच्या 'काव्यरत्नांतील' काव्यमय भाषेत या ग्रंथाचें थोडक्यांत वर्णन करावयाचें झाल्यास असें सार्थ द्वाणतां येईल कीं 'असूनहि रत्नकरंडकांत प्रकाश त्यांचा नसतांच जात.' (काव्यरत्न-सर्ग चौथा-श्लो. सं. १२).

शुद्ध व सुलभ भाषासरणी, तर्कशुद्ध मांडणी व थोडक्यांत आपलें विचार मांडण्याचे अजब पांडित्य आणि कला यांचा या ग्रंथांत सुंदर मिलाफ झाला आहे. सूत्रमय सुश्लोकाचा हा सुगंधित हार आहे.

जैन व इतर धर्मीयांना जैनधर्मी भावक-भाविकाचें आचार व विचार कसें असावेत, याबद्दल ज्ञान करून देण्याचे हेतूनें हा यथामति प्रयत्न केला आहे. या ग्रंथातील श्लोकांचा अन्वयार्थ व भावार्थ देणारी हिंदी भाषेत लहान मोठी बरीच पुस्तके आहेत. आमच्या माहितीप्रमाणें मराठी भाषेत फक्त दोन-तीनच अशी पुस्तके आहेत. यापैकीं स्व. वा. भाऊराव बाबाजी लढे यांनीं प्रसिद्ध केलेलें पुस्तक आज दुर्मिळ झालें आहे. श्री. विष्णुकुमार डोग-गांवकर यांनीं लिहिलेलें पुस्तक आज उपलब्ध आहे. स्व. वा. शेट हिराचंद नेमचंद दोशी यांनीं प्रसिद्ध केलेलें पुस्तक फारच मोठें असून तेहि हल्लीं दुर्मिळ आहे. अशा स्थितीत भावकांच्या आचाराचें ज्ञान सामान्य वाचकांनाहि बहावें, या हेतूनें या पुस्तकांत श्लोकांचा अर्थ थोड्याशा अधिक खुलाशानें दिला आहे. केवळ अन्वयार्थ दिल्यानें अर्थबोध होणार नाहीं व मर्म समजणार

नाही अशी साधार भीति वाटल्याने खुल्लखेवार अर्थ देण्याचा प्रयत्न केला आहे. अर्थ देतांना पारिभाषक शब्दांचा उपयोग न करितां सामान्य वाचकांनाही गुरुच्या मदतीशिवाय हा ग्रंथ समजून घेतां यावा हाणून त्या पारिभाषिक शब्दांच्या अर्थाचा हेतू देण्याचा प्रयत्न केला आहे. यामुळे हें पुस्तक स्वतःच वाचून विद्यार्थ्यांना व इतरांना श्रावकाचार समजून घेतां येईल अशी आशा आहे. माझा हा प्रयत्न सिद्धीस गेला आहे की नाही, हें या विषयावरील इतर पुस्तके वाचून तुलनेने ठरविण्याचें काम वाचकांवरच सोपविणें युक्त आहे. वैदिक धर्मातील तत्वांचेहि वाचकांना अल्प तरी ज्ञान व्हावें हाणून प्रसंगानुसार त्या धर्मातील धर्मवचनेहि दिली आहेत. शिवाय निरनिराळी परिशिष्टे व इतर आचार्यांचीं मतें देऊन हें प्रस्तुत पुस्तक उब्बोधक करण्याचा यथामति व यथाशक्ति प्रयत्न केला आहे.

धर्म.

या पुस्तकांत श्रावकांचा आचार-धर्म-सांगितला आहे. क्रियाकांडाचे यांत वर्णन नाही. फक्त तत्वे सांगितली आहेत. आचार असाच कां असावा, याचा हेतूहि सांगितला आहे. अर्थात धर्म हाणजे काय चीज आहे व कोणती प्रचंड शक्ति आहे, याची थोडीशी कल्पना देणें अनाटायी होणार नाही. धर्मसंस्था अस्तित्वांत कां आली ? आज पृथ्वीच्या पाठीवर अनेक धर्म कां दिसत आहेत ? इत्यादिवद्दल थोडीशीं कां होईना कल्पना असणें जरूर आहे. धृ-धरणे या धातुपासून धर्म शब्द बनला आहे. धरतीति स-धर्मः किंवा धारयतीति स धर्म हाणजे तारण, संरक्षण व उद्धार करण्यास समर्थ अशी जी शक्ति तो धर्म होय. संसारांतून तारून नेण्याचें व ससारापासून संरक्षण करण्याचें सामर्थ्य ज्यांत आहे-संसार दुःखतस्सत्त्वान यो धरति त्याला धर्म हाणावें. श्लोक संख्या दोन व तीनमध्ये आचार्यांनी धर्माचें लक्षण-स्वरूप वर्णिलें आहे. सूक्ष्म विचार करणाऱ्यांना धर्म एकच आहे, असें दिसून आलें आहे. शाश्वत सुख हे धर्माचें अंतिम ध्येय आहे. ज्या सुखाचा मार्ग धर्म दाखवितो, ते

इंद्रियजन्य सुख नव्हे. संसारिक सुख इंद्रियजन्य असते. पंचेंद्रियापासून मिळणारे जें सुख तें इंद्रियजन्य सुख होय. तथापि अशा सुखापासून अल्लस राहण्यास धर्म सांगत नाही. त्यांत आसक्ति ठेवूं नका, असें तो सांगतो. धनदौलत, शरीरसंपत्ति, पुत्रपौत्र, चक्रवर्तिपद व अहमिद्रपद अशी संसारिक सुखें हीं स्वरी-शाश्वत सुखें नव्हत. जन्मजरा मरणादिकांच्या फेऱ्यांतून सुटका झाल्यामुळे आत्म्याला जें अविनाशी व चिरंतन सुख मिळतें, तेंच खरें व शाश्वत सुख आहे व असें शाश्वत सुख मिळविण्याचें मार्ग अगर उपाय सांगणारा तो धर्म होय. नऊ कोटी नारायण होणें अगर चक्रवर्ति सम्राट-पद मिळणें हें इहलोकांतील मोठेपण आहे. अहमिद्र पदप्राप्ती मिळणें झणजे स्वर्गांतील मोठेपण, पण ही नश्वर आहेत. आत्म्याला परमसुखाची-परमेष्टीपदाची-प्राप्ती झाली कीं तें सुख व तें पद शाश्वत असत. त्या पदप्राप्तीनंतर फिरून जन्म नाही, झारपण नाही व मरणहि नाही; असें ऐश्वर्य मिळविण्याचा जो मार्ग-तो शाश्वत सुखमार्ग कल्याणकारी मार्ग-श्रेयोमार्ग होय, असें सुख मिळविणें हें सर्वच धर्मांचें एकमेव अंतिम ध्येय आहे; जन्म, जरा व मृत्यू यांच्या-त्रिविध-तापांतून मुक्तता हें धर्मांचें ध्येय. हें ध्येय गांठणाऱ्यांना आत्मज्ञानी, ब्रह्मज्ञानी आणि परमेष्टि इत्यादि नांवानें ओळखले जाते.

द्रव्यक्षेत्रकालभावाला अनुसरून या धर्मांचीं निरनिराळीं बाह्य स्वरूपे दिसतात. शरीरसंरक्षणासाठीं कपड्याची जरूरी आहे. परंतु देश, काल व परिस्थितीच्या मानानें त्या कपड्याला निरनिराळा आकार देऊन शरीराचे संरक्षण केलें जातें. कोट, जाकीट, शर्ट, धोतर, विजार इत्यादि इत्यादि. इतर धर्मांची गोष्ट दूरच. खुद्द जैनधर्मातहि असें स्थित्यंतर घडलें आहे. असा एक काल होता कीं, ज्यावेळीं ही भूमी भोगभूमी होती, त्यावेळीं कोणताहि धर्म अस्तित्वांतच नव्हता. त्यावेळीं हें माझे व तें परक्याचें असा भेदभावच नव्हता. साम्यवादाचें-समतावादाचें-एकछत्री राज्य नांदत होतें. राजा झणून कोणी अधिकारी नव्हता. सेव्यसेवक नातें नव्हतें. गरीबश्रीमंत हा भेद नव्हता.

पुढें पुढें या धर्माच्या बंधनाला झुगारून देणाऱ्यांचें काय करावें ? त्यांना शासन कसे द्यावें ! हा प्रश्न साहजिकच उत्पन्न झाला. राज्यसंस्था व धर्मसंस्था ही जोंपर्यंत एकत्र वास करित होत्या तोपर्यंत ही पातकें करणाऱ्याला राज्यसंस्था दंड व शिक्षा करी; परंतु पुढें या दोन संस्थांची फारकत झाली. सत्ता विभागली गेली. त्याचा परिणाम असा झाला कीं धर्माधिकार्यांची सत्ता लुली पडली, धर्माविरुद्ध आचरण करणाऱ्यांच्या हातीं प्रायश्चित्ताची व बहिष्काराची बोथट हत्यारें राहिली. पुढें पुढें तर धर्माधिकार्यांची सत्ता जवळ जवळ नष्ट झाली. हीं बोथट हत्यारेंहि त्यांच्या हातची गळली व राज्यसंस्थेनें पाण्यांना प्रायश्चित देण्याचें काम आपल्याकडे घेतलें. अलीकडील कायद्यांचा जन्म या परिस्थितीत झाला.

हिंसादि पांच पातकांपैकी पहिल्या चार पातकांचा गुन्हा या सदराखालीं पिनलकोडांत समावेश केला गेला आहे; फार काय अहिंसादि अणुव्रतांचे ज अतिचार हाणून सांगितले आहेत, त्यांचाहि गुन्हा या सदराखालीं समावेश झाला आहे. उदाहरणार्थ श्लोक संख्या ५४ मध्ये अहिंसाणुव्रताचें छेदन, बंधन, ताडण, अतिभारोपणादि असें पांच अतिचार सांगितले आहेत; तसेंच श्लोक संख्या ५८ मध्ये अचौर्याणुव्रताचे चौरप्रयोग, चौरार्थदान, विलोप इत्यादि पांच अतिचार सांगितले आहेत. या अतिचारांमुळे व्रतभंग होत नाही असें धर्मशास्त्रकार मानीत आले परंतु हल्लींच्या कायदे करणाऱ्यांनीं या सर्व अतिचारानां हि गुन्हाचें स्वरूप देऊन गुन्हा या सदराखालीं त्यांचा समावेश केला आहे.

धर्माचें ध्येय.

धर्मशास्त्रकारांनीं या निर्बेघाच्या इहलौकिकदृष्ट्याच मात्र विचार केलला नाही. त्यांनीं आपल्यापुढें फारच उच्च ध्येय ठेविलें. धर्मबंधनें पाळून स्वर्ग मिळाला तरी त्यांचें समाधान झालेलें नाही; मुक्ति हें ध्येय त्यांनीं जनतंसमोर ठेविलें. विद्यमान कायदे स्वर्गसुखाची व मुक्तीची आशा दाखवीत

